

Використання та реалізм байок Григорія Сковороди як одна з граней української культурної спадщини під час підготовки майбутніх вихователів (до 300-річчя від дня народження)

Світлана Бакай

«Байка — мудра іграшка, розумний жарт...»
«Друже мій, не зневажай байкарства!»

Г.С. Сковорода

Крізь призму 300 років, чекають науковці не тільки нашої країни, а й усього світу визначну подію з нагоди 300-річчя від дня народження найвидатнішого з усіх духовних діячів XVIII століття, відомого українського письменника й мислителя, філософа і педагога, просвітителя й музиканта, поета й народного наставника, нашого славетного земляка *Григорія Савича Сковороди*, який залишив глибокий слід в історії духовного та культурного розвитку народу.

Саме 300 років відділяють нас від сквородинівської епохи, але його багатогранну спадщину науково та творчо вивчають різновікові версти населення сучасної України. Хочу наголосити, що у 2020 р. організація ЮНЕСКО визнало Г. Сковороду одним з п'яти *Мудреців людства*. Це не випадково, бо ще за життя педагог неодноразово наголошував, що «*Мудрець мусить і з гною вибирати золото*» [4], і свою «золоту» філософсько-педагогічну, музично-просвітницьку та літературну спадщину подарував багатьом поколінням.

Мета даної статті — привернути увагу до жанру байки та донести ідею, зміст та «силу» сквородинівської байки до су-

часної молоді, підростаючого покоління, зокрема дітей дошкільного віку.

Слід зазначити, що байка посідає окреме місце в багатогранній творчості Григорія Сковороди. Видатний син українського народу, представник передової демократичної думки й культури був визначним поетом, вклад якого є неоціненним в історії української літератури. Він був одним з перших поетів-ліриків в українській літературі, а його цикл віршів «Сад божественних пісень» не мав собі рівних за оригінальністю і філософським змістом. Своєю творчістю Григорій Сковорода підсумував найвищі досягнення давнього українського письменства, але як філософ, свій поетичний талент він свідомо підпорядковував філософському осмисленню людського життя.

Залишивши педагогічну працю і мешкаючи в селах поблизу Харкова, Г. Сковорода написав знамениту збірку байок «Байки Харківські». Перша її половина (15 байок) створена у 1769 році, друга половина збірки написана у 1774 році в селі Бабаях, і тоді ж він надіслав увесь збірник з 30-ти байок до свого приятеля П.Ф. Панкова з листом-посвятою, в якому висловив свої погляди на жанр байки [1].

Педагог-просвітитель оцінює байки як «розумний жарт», «мудру іграшку», що «приховує у собі величезну, мудру силу». Він пише: «Друже мій, не зневажай байкарства! Не за гаманом суди скарб, правдивим судом осуджуй. ...нерозумну пиндючливість зустрічають за зовнішністю, випроваджують зі сміхом, а розумний жарт поважний вінчає кінець...» Передусім він прагнув віднайти «зерно істини», образно уявити світ людини, досягти гармонії думки й художньої виразності. Г. Сковороді до вподоби такий стиль викладу, коли за видимістю приховується сутність, істина, бо байка має і педагогічну функцію — «батьківське покарання укладає в прикрасі своєї насолоду...» [1].

Зазначимо, що людяності, благородству, чесності, скромності вчать байки Григорія Сковороди. Вони спрямовані проти розбещеності верств суспільства. Байкар протиставляє неробству і несправедливості чесність і скромність людей-трудівників. Його байки мають і сатиричний характер, в яких автор нещадно критикує вищі верстви тодішнього суспільства, тому діяльність Г. Сковороди була вороже зустрінута панівною меншістю, яка боролася усіма їй доступними засобами, щоб применшити вплив його байок для народу та їх поширення серед різних верств населення.

Глід наголосити, що «сковородинівські» байки поширювались у багатьох списках, але не потрапляли до друку. Цим пояснюється і той факт, що комітет духовної цензури своїм розпорядженням заборонив випускати в світ уже надруковані «Байки Харківські», бо, за висновком архімандрита, в них містяться «досить важливі похибки», і вийшли у світ байки вже після зроблених цензурних скорочень.

Безумовно, ідейний зміст байок поета та філософа визначається не сюжетними схемами, які тисячоліттями переходили від байкаря до байкаря, а соціальною дійсністю епохи, класовою позицією автора, його неповторною художньою індивідуальністю. Спостережливість і гострий розум мислителя-байкаря дали йому мож-

ливість проникати в самий корінь речей, утверджувати сміливі думки, піддавати критиці існуючі порядки. Говорячи про художні особливості байок, слід підкреслити їх суспільну значимість, мистецьку своєрідність і новаторство. Він чимало вніс нового в цей жанр: зміст і звучання байок, змалювання в них нових суспільних обставин, сатирична загостреність. Картини та образи його байок вражають своєю життєвою правдивістю, гострою спостережливістю, народолобністю [2].

Створивши свою славнозвісну збірку «Байки Харківські», Григорій Сковорода заклав міцний фундамент для розвитку української класичної байки як самостійного жанру взагалі. Утвердженню ідей свободи, справедливості, соціальної рівності, духовної і моральної краси людини присвятив просвітитель свою філософську і літературну творчість.

Звісно, найчастіше поети й письменники, які переповідали стародавні байки на новий лад, надавали їм свого національного колориту, створювали байки по аналогії з тими, що вже існували. Г. Сковорода знайшов інший підхід до створення байки, а саме — ввів у байку нові риси, не властиві творам інших авторів, це була не «мораль», а «сила». Напевно, поняття «мораль» видавалося йому вузьким. Справжня байка не стільки моралізує, а гостро засуджує, і це більше, ніж мораль.

До речі, природа для Григорія Сковороди — наймудріша книга, яка вчить пізнавати радість щасливого життя, стан душі, і людина має бути у гармонійній єдності з нею. Першим в історії української педагогічної думки він висунув ідею природного виховання, вважав, що формування людини невіддільне від її природи, а під «природою» людини він розумів її здібності та обдарування від народження, які треба розвивати шляхом навчання та наполегливої праці. Він широко використовує алегоричні засоби відкриття людських пороків та помилок за допомогою образів тварин. У цих зрозумілих і доступних образах скриті вчинки, характери людей, засуджуються зловживання, самодурство, нахабство [2].

Кожна тварина в байках наділена людськими рисами і тому легко упізнається певна людина. Так, у першій байці «Собаки» — собака символізується як нерозумний брехун, бо «дурний собака, і на всіх гавкає», стає зрозуміло, що неможна (даремно) брехати на кожного. Свиня, у байці «Мурашка та Свиня», символізується підлабuzником та ненажерою, а Мурашка проста трудівниця, а Г. Сковорода висміює пихатість та людську жадібність, яка не має меж [2].

В іншій байці «Собака та Кобила» — собака змальована автором як образ мудрої людини, яка постійно вчиться у природи, а в образі кобили можна впізнати чванливу людину, яка цінує насамперед престижне оточення, звання. Образ мудрості та працелюбства наданий Сковородою бджолі з байки «Бджола та Шершень», а шершень виступає як образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого і народжені тільки, щоб їсти та пити [2].

Г. Сковорода висміює честолюбство, гонитву за славою та чинами у байці «Жаби», також висміює зміст життя, де людина цінується не за знання, а за звання, де походження важить більше, ніж здібності та розум у байці «Олениця і Кабан». Цікаво, що у своєму розумінні образ курки Г. Сковорода наближує до фольклорної характеристики. У народі кажуть: «Курка тільки від себе гребе», «Дай курці грядку, їй і города буде мало». Так, у байці «Дві курки» домашня курка символізує тих, хто не маючи сили та здібностей щось зробити, не вірить, що інші можуть досягти успіхів [2].

Григорій Сковорода окреслює, що моральне удосконалення людини ґрунтується на освіченості та працелюбстві, а неробство педагог вважає найбільшим злом. Так, у байці «Змія та Жаба» він пише: «Хто труда не докладає, той до добра не прийде» [2].

Дуже значний інтерес становить байка «Олениця і Кабан», яка спрямована проти розбещеності багатіїв, захоплення дворянськими титулами і чинами. Г. Сковорода протиставляє самовихваляння і

неробству — чесність і скромність простих людей. Він висміює порядки, де аристократичне походження більше, ніж здібності, людяність та розум. У байці «Олениця і Кабан» Г. Сковорода символізує Кабана як дурного, самохвального кар'єриста, який одягає чужу шкіру, щоб задовольнити свої забаганки та капризи. Байкар з цього приводу висловлює далекоглядний висновок: «Мавпа є мавпою і в золотім уборі» [2].

Мені дуже до вподоби байка «Ворона та Чиж», в якій справжня цінність людини визначається не за зовнішні якості, а внутрішні (розум, милосердя, великодушність, справедливість тощо). А байка «Орел та Сорока» нагадує нам, що у кожного в житті є своя дорога, своя доля, своє призначення.

Важливу тему «сродної праці», що відповідає природним здібностям та талантам з народження, вкладає Григорій Савич у зміст байки «Орел та Черепаха». А байка «Сова і Дрізд» є чудовим прикладом дружби для сучасної молоді та дітей, бо важливіше мати одного чи двох справжніх друзів, ніж товаришувати з багатьма дурнями.

Перечитуючи неодноразово байки «Зозуля та Дрізд», «Бджола та Шершень», які також є прикладом для сьогодення, отримуєш і насолоду, і радість від улюбленої справи та щасливим йдеш до своєї мети.

Найбільше вражають слова з байки «Соловей, Жайворонок та Дрізд»: «Дружбу не можна випросити, ні купити, ні силою вирвати...» Соловей та жайворонок уподібнюються людям, які роблять кожен своє, що надано їм природою: жайворонок — не може жити у садку, а соловей — у степу [2].

Цілком ймовірно є думка про те, що вирішальну роль в засобах доведення змісту байок до своїх вихованців відіграла музика, або музичний супровід до текстів. Відомо, що Г. Сковорода грав на різних музичних інструментах, зокрема на українських народних, серед яких улюбленою були сопілка та бандура. Як народний учитель і наставник, він використовував музику для більш яскравого втілення своїх літературних задумів та

природного сприймання досить складних текстів простою людиною.

Глід наголосити, що мова байок Г. Сковороди досить складна для сприймання як дорослими, так і дітьми, хоч є серед них і невеликі за змістом. Тому, десять років тому, я, як автор навчально-методичного посібника «Мудра іграшка...», звернулася до жанру музичної байки-інсценівки, щоб дати змогу дітям дошкільного та шкільного віку більш близько ознайомитися з творчістю видатного українця.

На мій погляд, по-перше, є потреба осучаснити самі тексти, тому було написано віршований текст байок, більш зрозумілий та лаконічний варіант. По-друге, введено діючих осіб-героїв байок, що співають, танцюють, діють за сюжетом. По-третє — зроблено спробу використати нові, віршовані тексти пісень та куплетів діючих осіб, не віддаляючись від основного «сковородинівського» задуму. Четверте, музика в інсценівках — не просто супровід до текстів, а важливий елемент для створення художнього образу, ця музична характеристика є лейтмотивом героїв байок [2].

Відомо, що використання текстової, і, ще краще, віршованої основи творів в ігровому вигляді є запорукою активного сприймання та міцного запам'ятовування дітьми. Тому діти, якщо і не ідеально виконують роль у байці-інсценівці з точки зору театралізації, то вже напевно будуть знати і про славнозвісний твір Г. Сковороди, і про його зміст і, певно, мимоволі ненав'язливо потрапляють під благотворний виховний вплив байки.

Жанр музичної байки-інсценівки має певну лаконічність, займає час «звучання» не більше однієї середньої пісні, тому може мати різноманітний спектр використання як у дитячому садку для старшої вікової групи, так і в школі. Тому, під час підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти (ЗДО), у рамках навчальних дисциплін педагогічного й творчого напрямку, здобувачі факультетів дошкільної освіти та початкового навчання опрацьовують надані матеріали для подальшої практичної діяльності.

Слід зазначити, що проблему використання нетрадиційної форми роботи та оригінального навчального матеріалу за матеріалами спадщини Г. Сковороди в роботі вихователя, музичного керівника у ЗДО та вчителя початкової школи, можна вирішити різними шляхами: це і введення до музичних занять або до розваг з дітьми, до позакласної роботи жанру музичної байки-інсценівки на тексти за мотивами байок Г. Сковороди, і введення на уроки з літератури музичних тематичних хвилинок, це і малюнки, поробки з природних матеріалів та багато іншого.

Зрозуміло, що у музичних байках-інсценівках дійові особи співають, танцюють, здійснюють вправи для розвитку міміки, жестів, танцювальних навичок, відображаючи зміст твору. Елементи театралізації спираються на передбачені програмою музичних занять види музичної діяльності: слухання музики, спів, рухи під музику. Цікаво, що у байках є розповідь «від автора» — це тексти ведучого, роль якого доручається вихователю або вчителю. Ведучий не тільки промовляє текст, він є керівником дії, що відбувається за певним планом, у певний час, тобто забезпечує темпоритм міні-вистави, якою і є інсценівка. Акторські і організаторські здібності ведучого-вихователя часто є запорукою успішного проведення гри в цілому, незважаючи на можливі дитячі помилки [2].

На відміну від байок Г. Сковороди в прозі, автор музичних байок-інсценівок пропонує віршовані тексти, римовані вставки й пісні, що характеризують персонажів або розповідають про події, тому що діти краще сприймають і вивчають віршований текст. На нашу думку, дуже важливо саме в ігровій, театральній формі й зрозумілою мовою донести дітям зміст кожної байки, відтворити певний характер кожної діючої особи (тварини) та зробити певні висновки з побаченого і почутого.

Хочу зазначити, що для мене особисто життя і творчість Григорія Сковороди є великою, цікавою книгою без кінця та грандіозною школою мудрості. Продо-

вжуючи працювати науково й творчо з майбутніми вихователями, було написано ще декілька віршованих текстів за мотивами байок видатного українця.

Минулого року, з нагоди підготовки до 300-річчя від дня народження Григорія Сковороди, було видано першу частину літературно-художнього видання «Пізнай себе... з дитинства!», українською та англійською мовами. Для мене це була знаменна подія, бо ілюстраціями до видання були малюнки дітей старшого дошкільного віку, а саме видання було присвячено пам'яті Івана Федоровича Прокопенка, ректора Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, доктора педагогічних наук, професора, академіка Національної академії педагогічних наук України, заслуженого працівника народної освіти України, Почесного громадянина м. Харкова [3].

Як справжній Вчитель та знавець багатогранної спадщини Г. Сковороди, І.Ф. Прокопенко, востаннє у своєму житті, написав передмову для читачів видання. Я безмежно радію, що можу поділитися цим листом, як сторінкою історії, у даній науковій статті: «Дорогий читачу — шанувальнику українського першорозуму Григорія Савича Сковороди! Майже 300 років як народився Г.С. Сковорода, а світ не перестає бентежити постать і творчість нашого видатного земляка, українця-козака. Спадщина Г.С. Сковороди настільки багатогранна і потужна, що кожен, хто навіть вперше познайомився з його творами, доходить висновку і здивовано наголошує: «Боже! Який талант ти подарував людям!»

Я радий, що працював у Харківському педагогічному університеті, який удостоєний честі носити ім'я Г.С. Сковороди. За цей час із стін університету вийшли і продовжили його справу, його ідеї сотні тисяч справжніх учителів, сформувалися і зміцніли наукові школи, а професор Л.В. Ушкалов достойно став видатним дослідником-сковородинівцем ХХ — ХХІ століття. Не дивно, що і це лі-

тературно-художнє видання — проект талановитого педагога й митця сквородинівського університету Світлани Бакай. Творчість Г.С. Сковороди багатогранна і кожна з них осяяна талантом. Літературну творчість Г. Сковорода розпочинає як поет. Це видання присвячене його літературній творчості, а його автор знайшла свій шлях його хронологічного першого напрямку літературній творчості. Г.С. Сковорода — справжній «батько» української байки. Байка для Г.С. Сковороди — розумна забава, така собі картинка смішна, а середина чудова.

У передмові до циклу «Байки Харківські» він писав, що ніякі фарби не характеризують розу, лілію, нарцис настільки живо, наскільки з їх образів проявляється невидима Божа істина, попереджаючи читача, що тільки в емблематиці та символіці стає зрозумілою «сила», або суть байки. Г.С. Сковорода більшу частину свого життя провів на Харківщині. Саме цю землю він називав рідною тіткою. Свою професорську діяльність він розпочинав у Харківському колегіумі з курсу поезії, а завершив обґрунтуванням створення у Харкові додаткових класів — основ сучасної світової освіти.

Кожна байка, особливо «бабаївський цикл» — це зразок філософського осяяння світу. Більшість з них торкаються проблеми «сродності», як прояв людини до щасливого життя й руйнівної сили до прогресу. Здійснення у цьому виданні переклад «байок Харківських» сучасною мовою не тільки розширює коло читачів, а й шанувальників творчості Г.С. Сковороди до нашого простого, як правда, українського народу.

Читаючи — смійтеся, а перед «силою» прочитаного — зосереджуйтесь. Бог є істина. Щастя усім Вам. З повагою — Іван Прокопенко» [3].

Безумовно, як науковець, маю нагоду поділитися своїми наробками та продемонструвати одну з відомих байок Григорія Сковороди у власній віршованій формі:

Бджола та Шершень

Автор: Звернувся якимось Шершень до Бджоли:
Шершень: Скажи мені, Бджоло, ти ж наче не дурна,
 Ти цілий день той мед збираєш,
 Себе на грам не поважаєш!
 Щоб він дістався людям!.. Ха-ха-ха!
 Що за сенс в твоїм труді?
 Дістається він же не тобі?
 А замість нагороди, навіть смерть!..

Бджола: Люблять мед і люди, і ведмідь,
 Так і ти, поважний дурень, полюбляєш!..
 Незрівнянну радість доставляє
 Нам його збирання, аніж споживання.
 А без праці — не життя!

Автор: Хто із мудрістю і совістю живе,
 Той нізащо чужого не краде.
 У праці він завжди радіє,
 І здолати все зуміє!

Таким чином, кожен науковець-сковородинівець пишається нашим українським земляком та нагодою вивчати філософсько-педагогічну, музично-поетичну спадщину Г. Сковороди. Я особисто величаюся своїм покликанням — бути викладачем закладу вищої освіти та наставником сучасної молоді! Прагну своєю працею та вчинками досягати мети, як навчав Григорій Сковорода, щоб ...«дати життя — духу нашому, благородство — серцю і ясність — думкам нашим...» Безумовно, виховуючи майбутніх вихователів, пам'ятаємо, що професія та душа вихователя, за Сковородою, є «чаша, наповнена вічною радістю.., повинна бути кришталевою як янтар і чистою, як вода...» Сподіваюся, що педагоги та науковці різної спрямованості зможуть викликати інтерес дітей до вивчення творчості видатних постатей України, до осучасненого жанру байки, знайдуть науковий та творчий підхід у вивченні та використанні даного матеріалу у своїй практичній діяльності.

Література

1. *Бакай С.Ю.* Музично-педагогічні ідеї та просвітницька діяльність Г.С.Сковороди на Слобожанщині : дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01 — загальна педагогіка та історія педагогіки. Харків, 2004. 263 с.
2. *Бакай С.Ю.* Мудра іграшка... (музичні інсценівки за мотивами байок Григорія Сковороди) : навч.-метод. посібник. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2010. 60 с.
3. *Бакай С.Ю.* «Пізнай себе... з дитинства!» : літературно-художнє видання для освітян навчальних педагогічних закладів вищої та середньої освіти. Харків, 2021. 36 с.
4. *Сковорода Григорій.* Повна академічна збірка творів : за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків ; Едмонтон ; Торонто : Майдан ; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.

30.08.2022

Відомості про автора:

Бакай Світлана Юрївна — кандидат педагогічних наук, доцент, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків, Україна; email: s.bakay70@ukr.net; ORCID: 0000-0003-0238-0791.